

Katarzyna Białożył

Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie

Produktywność osób starszych – czy produktywny jest tylko aktywny zawodowo senior?

Productivity elderly – is productive
only professionally active senior?

Wstęp

Cywilizacyjne przeobrażenia, które zachodzą na wielu płaszczyznach życia na poziomie indywidualnym oraz grupowym, przyczyniły się do powstania społeczeństwa opartego na wiedzy, informacji oraz technologii. Wszechobecny rozwój i postęp prowadzą do „zawierzenia” maszynom i urządzeniom technologicznym.

Osiągnięcia XX wieku przyczyniły się do zmian w wielu sferach życia społecznego, gospodarczego, ekonomicznego, politycznego i kulturowego różnorodnych cywilizacji. Zmiany te widoczne są zwłaszcza w tzw. krajach „zachodniej kultury”. Procesy globalizacji, wzrost poziomu technologii, rozwój ekonomiczny i gospodarczy mają ogromny wpływ zarówno na rozwój jednostek, jak i całych społeczeństw¹.

---

¹ N.G. Pikuła, *Aktualna sytuacja i tendencja zmian w rodzinie XXI wieku*, w: *Wybrane zagadnienia pedagogiki rodziny*, red. A. Błasiak, E. Dybowska, Kraków: WAM 2010, s. 43.

Mogłoby się wydawać, że dokonujące się zmiany niosą za sobą w większości pozytywne aspekty, niemniej jednak społeczeństwa, skupiając się na miłowych krokach cywilizacyjnych, spychają na dalszy plan problemy i kwestie związane z funkcjonowaniem i życiem codziennym lub o nich zapominają. Obecnie możemy zauważyć pewnego rodzaju rozdwojenie cywilizacyjne – z jednej strony wzniosłe idee, dokonujący się postęp, który ma służyć ogółowi społeczeństwa, z drugiej zaś bieda, ubóstwo, patologie społeczne, przemoc wobec najsłabszych, prostytucja dzieci i młodzieży, zwiększająca się liczba rozwodów, dezintegrujące zmiany zachodzące w nowoczesnych rodzinach, rosnąca liczba jednostek marginalizowanych i wykluczanych ze społeczeństwa.

Wszechobecna kultura instant stała się symbolem współczesnego człowieka, który w swoim życiu pragnie „natychmiast” osiągnąć sukces, prestiż, a tym samym pozycję społeczną. Szybki tryb życia stanowi jeden z czynników wpływających na osoby, które z różnych przyczyn nie mogą „nadążyć” za ogółem społeczeństwa, są z niego wykluczane. Grupą znacznie narażoną na marginalizację stają się osoby starsze.

Zmiany demograficzne w Polsce

Proces starzenia się społeczeństw stał się faktem. Sukcesywnie w większości państw świata wzrasta liczba osób po 60. roku życia przy jednoczesnym spadku liczby urodzeń.

Według prognoz demograficznych zjawisko starzenia się współczesnych społeczeństw, w tym głównie Europy, będzie narastać przynajmniej do 2050 roku. Przybędzie 70 mln ludzi starych, choć liczba ludności ogółem spadnie w tym czasie o 80 mln².

Zjawisko odwróconej piramidy demograficznej bezpośrednio dotyka również i Polskę, nasz kraj znajduje się w 30 państw świata, o których mówi się, że są „krajami starymi”. Zmiany demograficzne w Polsce rozpoczęły się już w 1967 roku, kiedy to liczba osób powyżej 65. roku życia w ogólnej strukturze społecznej wyniosła powyżej 7%. Lata 70. i 80. XX wieku przyniosły za sobą znaczny spadek liczby urodzeń, co zapoczątkowało zjawisko określane mianem depresji urodzeniowej, która trwała do 2003 roku³. Według prognoz demografów do 2050 roku 35,8% polskiego społeczeństwa będą stanowiły osoby powyżej 60. roku życia. Należy podkreślić, że starzenie się społeczeństw zwią-

² E. Trafiałek, *Polityka społeczno-gospodarcza. Wybrane problemy i zadania*, Katowice: Śląsk 2012, s. 13.

³ Zob. *Podstawowe informacje o rozwoju demograficznym Polski do 2012 roku*, Warszawa: GUS 2013, http://stat.gov.pl/cps/rde/xbcr/gus/L_podst_inf_o_rozwoju_dem_pl_do_2012.pdf [dostęp: 12.09.2014].

zane jest z wydłużeniem ludzkiego życia, dlatego też najstarsza grupa wiekowa nie może być utożsamiana z czymś jednorodnym. Gerontolodzy coraz częściej dokonują podziału wśród seniorów na:

- jednostki w wieku 65–75 lat, które są określane jako „młodzi starzy” (ang. *young old*);
- osoby w wieku 75–85 lat – „starzy starzy” (ang. *old old*);
- ludzi powyżej 85. roku życia – „najstarsi starzy” (ang. *the oldest old*).

Istotne wydaje się, jak wskazują dane demograficzne, że w Polsce (podobnie jak w większości państw świata) zwiększa się liczba osób 85+. W 2013 roku liczba osób powyżej 85 lat wyniosła w naszym kraju 602 809⁴. Jak podaje Główny Urząd Statystyczny,

[...] okres po 2020 roku będzie charakteryzował się gwałtownym starzeniem się ludności. Znaczny przyrost nastąpi w najstarszych grupach wieku. Liczba osób w wieku 85 lat i więcej wzrośnie do 2010 r. o 50% i osiągnie pół miliona, a w 2030 r. do prawie 800 tys.⁵

Zwiększająca się populacja osób najstarszych powoduje, że jesteśmy świadkami tworzenia się grupy wiekowej, która w niedalekiej przyszłości będzie najliczniejszą grupą społeczną, kreującą wizerunek Polski na poziomie mikro i makro. Zmiany demograficzne i odwrócenie piramidy wiekowej sprawiają, że seniorzy stają się grupą, która pomimo stosunkowo niskiego statusu społecznego będzie musiała być uwzględniana na arenie państwowej, to od niej zależeć bowiem będzie w dużej mierze obraz polskiej gospodarki. Wzrost liczebności najstarszej populacji niesie za sobą skutki, które widoczne są na wielu płaszczyznach życia społecznego i gospodarczego kraju.

Jak zauważa Elżbieta Trafiałek, następstwa zwiększającej się liczby seniorów można rozpatrywać w aspektach: ekonomicznym, socjalnym, społecznym, medycznym, kulturowym, prawnym oraz polityczno-instytucjonalnym⁶. Obecnie najszerzej i najgłośniejszą mówi się o konsekwencjach ekonomicznych, co ściśle związane jest ze zwiększającą się liczbą emerytów i wypłacaniem świadczeń państwowych. Dezaktywizacja zawodowa, przechodzenie na wcześniejsze emerytury czy też renty wpływają bezpośrednio na fakt, że według prognoz w przyszłości niepracująca większość będzie utrzymywana przez pracującą mniejszość. By zapobiec drastycznym skutkom ekonomiczno-

⁴ Zob. *Ludność. Stan i struktura w przekroju terytorialnym. Stan w dniu 30 VI 2013 r.*, Warszawa: GUS 2013, http://stat.gov.pl/cps/rde/xbcr/gus/L_ludnosc_stan_struktura_30-06-2013.pdf [dostęp: 14.11.2014].

⁵ *Prognoza ludności na lata 2003–2030*, 22.03.2004, <http://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/ludnosc/prognoza-ludnosc/prognoza-ludnosc-na-lata-2003-2030,1,2.html>, GUS [dostęp: 14.11.2014].

⁶ Zob. E. Trafiałek, *Polityka społeczno-gospodarcza...*, dz. cyt., 147–148.

-gospodarczym, w Polsce, podobnie jak w większości państw Unii Europejskiej, zgodnie z założeniami strategii lizbońskiej wydłużono wiek emerytalny.

Od 1 stycznia 2013 roku, na mocy Ustawy z dnia 11 maja 2012 r. o zmianie ustawy o emeryturach i rentach z Funduszu Ubezpieczeń Społecznych oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. 2012), powszechny wiek emerytalny dla kobiet urodzonych w okresie do 31 grudnia 1952 roku wynosi 60 lat i w zależności od miesiąca urodzin – w przedziałach trzymiesięcznych – wzrasta o miesiąc aż do wieku 67 lat, który dotyczy kobiet urodzonych po 30 września 1973 roku. Zasada wydłużenia wieku emerytalnego (co miesiąc) w trzymiesięcznych przedziałach urodzenia obowiązuje również mężczyzn⁷.

Wydłużenie wieku emerytalnego ma pozytywnie wpłynąć na budżet państwa oraz ograniczyć wydatki socjalne na osoby starsze.

Społeczne skutki starzenia się widoczne są przede wszystkim na rynku pracy oraz w postawach młodszych pokoleń wobec najstarszej generacji. Przeświadczenie młodych osób, że starsi pracownicy „zajmują” im miejsca pracy, sprawia, iż mamy do czynienia z przejawami ageizmu, dyskryminacji wiekowej oraz marginalizacji seniorów. Zachwiana równowaga międzypokoleniowa implikuje poczucie zagrożenia i braku spójności społecznej, co ma negatywne przełożenie w funkcjonowaniu na poziomie indywidualnym czy też rodzinnym. Obniżenie pozycji społecznej emerytów skutkuje postrzeganiem ich jako biernych świadczeniobiorców, którzy już nic nie wnoszą w rozwój społeczny. To kulturowe przeświadczenie spowodowane jest narastającym kultem ciała i atrakcyjności, degradacją starości oraz kreowaniem zniekształconego wizerunku seniorów, który w większości przypadków sprzyja tworzeniu negatywnych stereotypów. Kulturowe skutki siwienia społeczeństw widoczne są również w zanikaniu rodzin wielopokoleniowych, które wspólnie zamieszkują. Pomimo że dziecko ma babcię, dziadków, coraz częściej i pradiadków, to jednak sporadyczne kontakty oraz brak zainteresowania młodszych pokoleń prowadzą do samotności i osamotnienia najstarszych członków rodziny. Niskie poczucie bezpieczeństwa i akceptacji już w podstawowej komórce społecznej, jaką jest rodzina, sprawia, że seniorzy są wykluczani z najważniejszych obszarów życia społecznego.

Źródłem izolacji osób starszych jest brak dostępu do informacji, mediów, infrastruktury społecznej, usług, do opieki medycznej, leków, edukacji, kultury, do profesjonalnej opieki i pomocy socjalnej⁸.

⁷ Ł. Krzyżowski, W. Kowalik, K. Suwada i in., *Młodzi emeryci w Polsce. Między biernością a aktywnością*, Warszawa: Scholar 2014, s. 83.

⁸ E. Trafiałek, *Polityka społeczno-gospodarcza...*, dz. cyt., s. 18.

Sytuacja społeczna seniorów w naszym kraju wzbudza wiele zastrzeżeń, niemniej jednak dopóki nie zmienią się mentalność i postrzeganie starzejących się jednostek tylko przez pryzmat „kosztów” i „strat” dla państwa, dopóty niemożliwe będzie stworzenie środowiska w pełni przyjaznego i otwartego na potrzeby najstarszej generacji. Co zastanawiające, wiele mówi się o wzroście liczebności osób starszych w ogólnej strukturze ludności, jednakże trudno jest nam spojrzeć na starość w kontekście zysków i korzyści, jakie mogą wnieść ludzie starzy w społeczne i gospodarcze funkcjonowanie, wystarczy tylko dostrzec szanse „srebrnej gospodarki”⁹.

Jak zauważają Zofia Szarota i Remigiusz Janusz Kijak:

[...] w srebrnej gospodarce ludzie są traktowani jako aktywna, produktywna i przydatna społecznie grupa. [...] *Silver economy* łączy interesy producentów i biznesu z sektorem opieki nad seniorem. [...] Proces starzenia się społeczeństw wpływa na rozwój nowych segmentów rynku usług¹⁰.

Rozwój ten posłuży całej gospodarce, która zyska nowych konsumentów i usługobiorców.

Obraz polskiego emeryta

Zaprezentowane powyżej dane demograficzne wskazują, że starość, rozumiana jako ostatnia faza ludzkiego życia, znacząco się wydłużyła (i będzie się wydłużać). Dokonujący się rozwój medycyny oraz propagowanie zdrowego stylu życia spowodowały, że po osiągnięciu wieku senioralnego jednostka prawdopodobnie przeżyje jeszcze 20–30 lat, co stanowi jedną czwartą jej życia. Zbiorowość osób starszych, która przebywa na emeryturze, można scharakteryzować przez pryzmat dziesięciu kategorii:

1. Pierwsza odnosi do ludzi starszych jako jednostek uzależnionych ekonomicznie.
2. Druga kategoria charakteryzuje jednostki przez pryzmat nowych ról społecznych, które przyjmuje się w momencie dezaktywizacji zawodowej, i jednoczesnej modyfikacji dotychczasowo pełnionych funkcji.
3. Emeryci jako kapitał rodzinny. Często w momencie przejścia na świadczenia państwowe seniorzy podejmują się opieki i wychowania wnucząt, angażują się w życie rodzinne.
4. Osoby starsze jako jednostki mobilne i nieograniczone przez sztywne godziny pracy.

⁹ Termin „srebrna gospodarka” odnosi się do produktów i usług przeznaczonych dla ludzi starszych.

¹⁰ R.J. Kijak, Z. Szarota, *Starość. Między diagnozą a działaniem*, Warszawa: Centrum Rozwoju Zasobów Ludzkich 2013, s. 31.

5. Emerycy jako rosnąca grupa konsumentów, którzy posiadają w miarę stabilny i pewny dochód, dlatego też mają prawo oczekiwać, że rynek będzie się coraz bardziej na nich otwierał.
6. Ludzie starsi jako wspólnota, która znajduje się na ściśle określonym etapie życia (jest to okres schyłkowy).
7. Najstarsze pokolenie jako liczny elektorat wyborczy oraz potencjał polityczny, który może zostać wykorzystany przez młodsze pokolenia.
8. Seniorzy jako pacjenci, odbiorcy usług medycznych.
9. Osoby starsze jako kapitał społeczny realizujący się w organizacjach pozarządowych i działający na rzecz innych.
10. Najstarsze pokolenia jako grupa marginalizowana i wykluczana ze społeczeństwa¹¹.

Wymieniona kategoryzacja osób starszych pozwala zobaczyć, jak wiele różnych aspektów funkcjonowania seniorów należy rozważyć, abyśmy mogli holistycznie spojrzeć na starość. Tylko patrzenie horyzontalne i całościowe pozwala dostrzec wiele korzyści, jakie niesie za sobą posiadanie licznej grupy emerytów w ogólnej strukturze społecznej.

Przejęcie na emeryturę stanowi wyzwanie zarówno dla jednostki, jak i całego społeczeństwa. Osoby starsze obawiają się życia na emeryturze, co wynika bezpośrednio ze społecznego obrazu seniora – emeryta. Literatura przedmiotu wskazuje, że emerytura w całym toku życia stanowi proces, a nie pojedyncze wydarzenie¹². Proces ten bywa złożony, a jego przeżywanie jest uzależnione od wielu indywidualnych i społecznych czynników.

Do osobniczych uwarunkowań możemy zaliczyć: stan zdrowia, sytuację rodzinną, motywy przejścia na świadczenia państwowe czy też satysfakcję i jakość życia. Wśród społecznych czynników wpływających na przeżywanie emerytury przez osoby wychodzące z rynku pracy bez wątplenia najistotniejszym są postawy i zachowania społeczne względem seniorów, którzy podejmują decyzję o dezaktywizacji zawodowej.

Obecny obraz polskiego emeryta nie napawa optymizmem.

W Polsce w ostatnich latach panuje powszechne przekonanie, że osoby starsze są grupą szczególnie zagrożoną biedą i ubóstwem. Przejściu na emeryturę lub rentę nie-rzadko towarzyszy pogorszenie sytuacji materialnej, obniżenie standardu życiowego, a nawet ubóstwo. W okresie emerytalnym pojawiają się różnorodne trudności finansowe. Brakuje pieniędzy na wyżywienie, opłaty za mieszkanie, odzież i na lekarstwa¹³.

Należy jednak zaznaczyć, że postrzeganie seniorów jako osób biednych, których poziom życia pogarsza się w momencie przejścia na świadczenia pań-

¹¹ Zob. Ł. Krzyżowski, W. Kowalik, K. Suwada i in., *Młodzi emeryci...*, dz. cyt., s. 28.

¹² Zob. tamże, s. 32.

¹³ N.G. Piкуła, *Senior w przestrzeni społecznej*, Warszawa: Borgis 2013, s. 127.

stwowe, jest spowodowane utrwalonymi i negatywnymi przekonaniem, jakie na stałe zakorzeniły się w świadomości społecznej. Istotne wydaje się, że poziom ekonomicznego funkcjonowania najstarszej grupy wiekowej jest uzależniony, oprócz emerytury, od posiadanych oszczędności z wcześniejszych lat. Jak zauważa Katarzyna Uzar:

Biorąc pod uwagę wysokość dochodów uzyskiwanych przez polskich seniorów, można stwierdzić, iż są one stosunkowo niskie w porównaniu z innymi krajami, aczkolwiek paradoksalnie sytuacja materialna osób starszych w naszym kraju jest lepsza niż pozostałych grup społecznych¹⁴.

Krzywdzące wydaje się uogólnianie, że seniorzy w naszym kraju są ubodzy. Oczywiście ich sytuacja społeczna jest ciężka, niemniej jednak nie możemy generalizować i opierać się na panujących opiniach i przekonaniach z wcześniejszych lat.

Dezaktywizacja zawodowa

Zwiększające się grono osób, które w naszym kraju są na „przedpolu” emerytury, wymusiło społeczną debatę na temat poziomu zatrudnienia jednostek po 55. roku życia.

Pomimo negatywnych tendencji w gospodarce i zatrudnieniu ogółem, w latach 2007–2012 liczba osób pracujących w tej grupie wieku zwiększyła się o ponad 800 tysięcy. Nadal jednak widoczna jest duża dysproporcja między sytuacją Polski a sytuacją innych krajów UE (na koniec 2012 r. wskaźnik zatrudnienia w grupie 50–64 lata wyniósł w Polsce 50%, podczas gdy w krajach UE-15 był na poziomie 61%)¹⁵.

Mimo tego, że osoba, która pozostaje dłużej aktywna zawodowo, uzyskuje wyższą emeryturę, to i tak znacząca większość populacji wykorzystuje możliwość wcześniejszego przejścia na świadczenia państwowe. Taka sytuacja spowodowana jest licznymi czynnikami, które autorzy publikacji *Młodzi emeryci w Polsce* określają jako „czynniki wypychające z rynku pracy” (zalicza się do nich m.in.: stan zdrowia, przyczyny rodzinne lub związane z opieką nad innymi, utratę bądź brak możliwości znalezienia pracy, relacje ze współpracownikami)¹⁶. Dorota Kałuża-Kopias wskazuje, że obecnie pomimo

¹⁴ K. Uzar, *Wychowanie w perspektywie starości, personalistyczne podstawy geragogiki*, Lublin: Wyd. KUL 2011, s. 25–26.

¹⁵ Program Solidarność pokoleń. Działania dla zwiększenia aktywności zawodowej osób w wieku 50+, M.P. z 2014 r., poz. 115, s. 10.

¹⁶ Zob. Ł. Krzyżowski, W. Kowalik, K. Suwada i in., *Młodzi emeryci...*, dz. cyt., s. 86–95.

wzrostu świadomości społecznej na temat negatywnych stereotypów ludzi starszych, wielu pracodawców nadal niechętnie zatrudnia osoby w tym wieku, utożsamiając je z jednostkami nieproduktywnymi, które przez swój wiek pracują wolniej i mniej wydajnie¹⁷. Literatura przedmiotu sygnalizuje ponadto, że na gorszą, w porównaniu z innymi grupami wiekowymi, sytuację ludzi po 55. roku życia wpływa mnogość czynników, które wzajemnie ze sobą korelują, znacznie obniżając wartość starszego pracownika¹⁸.

Korzystanie z możliwości wcześniejszego przejścia na świadczenia państwowe lub też rezygnacja z pracy w momencie osiągnięcia wieku emerytalnego są czymś powszechnym i zrozumiałym. Niemniej jednak w ogólnym przeświadczeniu społecznym utrwaliło się przekonanie, że osoba przechodząca na świadczenia państwowe staje się jednostką nieproduktywną, ponieważ w sensie ekonomicznym nie przynosi żadnych korzyści dla państwa.

Produktywność osób starszych

Produktywność osób starszych należy jednak rozpatrywać w szerszym znaczeniu niż tylko ekonomiczne. Wobec zachodzącego procesu starzenia się populacji rządu i społeczeństwa nie mogą opierać ocen produktywności najstarszej generacji tylko i wyłącznie na jej pracy zarobkowej. Tym bardziej że w dobie wydłużenia ludzkiego życia (w 2012 roku średnia długość życia kobiet wynosiła 81 lat, natomiast mężczyzn 72,7¹⁹) nie ma możliwości, by osoby w takim wieku podejmowały lub też kontynuowały pracę zawodową, co jest spowodowane naturalnym procesem starzenia się organizmu i wiążącymi się z tym zmianami w funkcjonowaniu biologicznym.

Produktywność ludzi starszych powinna być rozpatrywana w kontekście produktywnego starzenia się, a więc takiego przeżywania starości przez jednostkę i zbiorowości, które będzie uwzględniało potencjał najstarszej generacji i zaangażowanie w jego wykorzystanie. Socjologiczna koncepcja produk-

¹⁷ D. Kałuża-Kopias, *Osoby po pięćdziesiątym roku życia jako grupa w szczególnej sytuacji na rynku pracy*, w: *Zagrożenia człowieczeństwa*, t. 2, red. E. Kantowicz, G. Orzechowska, Kraków: Impuls 2012.

¹⁸ Zob. T. Schimanek, *Sytuacja osób powyżej 50-tego roku życia na rynku pracy oraz rola organizacji pozarządowych świadczących usługi rynku pracy skierowane do tych osób*, Warszawa: Fundacja Inicjatyw Społeczno-Ekonomicznych 2006; K. Białożył, *Aktywność zawodowa kobiet po 50. roku życia w Polsce*, „Labor et Educatio” 2013, nr 1; G. Gęsicka, *Bezrobocie i niska aktywność zawodowa w grupie osób 50+ wymaga działań i przemyślanych strategii*, w: *Rynek pracy a osoby bezrobotne 50+. Bariery i szanse*, red. J. Tokarz, Warszawa: Akademia Rozwoju Filantropii w Polsce 2007; I. Jaroszevska-Ignatowska, *Dyskryminacja osób starszych ze względu na wiek na rynku pracy*, w: *Stop dyskryminacji ze względu na wiek*, red. B. Tokarz, Warszawa: Akademia Rozwoju Filantropii w Polsce 2005.

¹⁹ *Trwanie życia w 2012 roku*, Warszawa: GUS 2013, s. 14, http://stat.gov.pl/cps/rde/xbcr/gus/LUD_trwanie_zycia_2012.pdf [dostęp: 15.11.2014].

tywności bierze pod uwagę aktywności na rynku pracy, wolontariat, działanie na rzecz poszczególnych członków rodziny, pomoc nieformalną, jeśli jest ona istotna dla innych. Produktywnością człowieka zajmują się również psychologowie, którzy przyjęli, że produktywna jest ta jednostka, która podejmuje działania skoncentrowane na podnoszeniu jakości życia przez aktywność fizyczną i dbałość o kontakty interpersonalne²⁰.

Uwzględniając aspekt socjologiczny i psychologiczny produktywności, możemy stwierdzić, że polscy seniorzy, pomimo dezaktywizacji zawodowej, czas emerytury starają się spędzić w sposób produktywny i wykorzystać go jako okres konstruktywnego działania.

Najstarsza grupa Polaków angażuje się w opisane niżej działania.

Wolontariat

Zaangażowanie polskich seniorów w działania wolontarystyczne, w porównaniu z państwami europejskimi, znajduje się na dość niskim poziomie – w 2012 roku wyniosło zaledwie 12%. Ta forma działania społecznego jest najbardziej rozpowszechniona w krajach skandynawskich i Holandii, gdzie aktywność na rzecz innych deklaruje 56% osób powyżej 55. roku życia²¹. Pomimo stosunkowo małej liczby wolontariuszy seniorów ta forma zaangażowania na rzecz innych, w świetle badań²², pozwala na jednoczesne wykorzystanie potencjału i możliwości najstarszego pokolenia, podejmującego działania skoncentrowane na osobach potrzebujących, które przez obecność wolontariusza zyskują wsparcie i pomoc. Korzyści doświadczają również sam senior, zyskując poczucie przynależności i społecznej akceptacji.

Działanie charytatywne wpływa na życie każdego wolontariusza, zmienia jego światopogląd, ułatwia mu obiektywne spojrzenie na problemy innych ludzi. Daje poczucie sensu życia, podwyższa samoocenę oraz wyznacza pozycję w społeczeństwie²³.

²⁰ Zob. Ł. Krzyżowski, W. Kowalik, K. Suwada i in., *Młodzi emeryci...*, dz. cyt., s. 26.

²¹ F. Pazdarski, P. Sobieska-Peszko, *Wolontariat osób dojrzałych w Polsce – ekspertyza dla Ministerstwa Pracy i Polityki Społecznej*, s. 15, http://www.pozytek.gov.pl/files/pozytek/PO%20FIO/Wolontariat_osob_dojrzalych-ekspertyzawww.pdf [dostęp: 14.11.2014].

²² Badania na wolontariuszach powyżej 60. roku życia przeprowadzili m.in.: A. Fabiś, S. Kędzierska, *Wolontariat hospicyjny seniorów*, w: *Aktywność społeczna, kulturalna i oświatowa seniorów*, red. A. Fabiś, Bielsko-Biała: Biblioteka Gerontologii Społecznej 2008; K. Białożył, *Pozytywny obraz własnej starości i jego wpływ na społeczne funkcjonowanie seniorów*, w: *Inkluzja społeczna jako remedium pedagogiczne w dobie kryzysu*, red. L. Pytka, T. Zacharuk, E. Jówko, Siedlce: Wyd. UPH 2014.

²³ P. Broniecka, *Prawne aspekty działalności wolontariackiej*, w: *Wolontariat jako działanie prospołeczne w obszarze pomocy społecznej i pracy socjalnej*, red. B. Matyjas, Kielce: Apla 2009, s. 113.

Wolontariat ludzi starszych w aspekcie społeczeństwa odwołuje się przede wszystkim do wytwarzania przez seniorów przestrzeni do działań, w której będzie możliwość wykorzystania kapitału i doświadczenia emerytów. Produktowność osób starszych wyrażona przez działania prospołeczne staje się przeciwwagą dla szybkiego trybu życia, w którym hołduje się dobrom i korzyściom materialnym. Zaangażowanie na rzecz innych pozwala seniorom kreować nowy wizerunek ostatniej fazy życia, co może służyć młodszym pokoleniom w procesie przygotowania i osvajania z ich własną starością.

Udział w zajęciach uniwersytetu trzeciego wieku

Psychologiczne ujęcie produktywności wskazuje na potrzebę podnoszenia jakości życia, która zależna jest od wielu czynników wzajemnie na siebie oddziałujących.

Jakość życia ocenia się przez pryzmat wielu obszarów życia, między innymi stanu fizycznego (zdrowie, ból), stanu psychicznego, relacji społecznych (stosunki w rodzinie i z innymi ludźmi), warunków ekonomicznych, aktywności (praca zawodowa, codzienne czynności, kultura)²⁴.

Bez wątpienia czynne zaangażowanie w działalność UTW (uniwersytety trzeciego wieku) pozwala seniorom na zaspokajanie wielu indywidualnych potrzeb, które wpływają na satysfakcję życiową jednostki. Główne cele UTW to:

- włączenie osób starszych do systemu kształcenia ustawczego;
- aktywizacja intelektualna, psychiczna, społeczna i fizyczna osób starszych;
- poszerzenie wiedzy i umiejętności seniorów;
- ułatwienie kontaktów z instytucjami, takimi jak: służba zdrowia, ośrodki kultury, ośrodki rehabilitacyjne i inne;
- angażowanie słuchaczy w aktywność na rzecz otaczającego ich środowiska;
- podtrzymywanie więzi społecznych i komunikacji międzyludzkich wśród seniorów;
- opracowanie metod edukacji i wdrażania profilaktyki gerontologicznej;
- prowadzenie obserwacji naukowych²⁵.

²⁴ N.G. Pikula, *Senior w przestrzeni społecznej...*, dz. cyt., s. 85.

²⁵ K. Ujek, *Starość niejedno ma imię. Studenci Zielonogórskiego Uniwersytetu Trzeciego Wieku przełamują stereotypy na temat ludzi starych* (praca niepublikowana), cyt. za: A. Wachowiak, M. Hałas, *Studenci wrzesińskiego uniwersytetu trzeciego wieku a jakość życia seniorów*, w: *Socjologia starości*, red. J. Mucha, Ł. Krzyżowski, Kraków: Wyd. AGH 2011, s. 258.

Obecnie w Polsce działa ponad 450 UTW²⁶, które w większości funkcjonują przy uczelniach wyższych. Z oferty UTW korzysta ponad 100 000 osób²⁷. Seniorzy studenci przez udział w wykładach, prelekcjach, wyjazdach, seminariach czy też szkoleniach zdobywają nowe umiejętności i wiedzę. Ustawiczne kształcenie pozwala osobom starszym na czynne uczestnictwo w życiu społecznym, nawet w momencie przejścia na emeryturę. Produktywność uczestników UTW można rozpatrywać w dwóch aspektach:

1. Studia na UTW w większości przypadków są odpłatne (oczywiście stawki są symboliczne, np. 100 zł za semestr), niemniej jednak seniorzy stają się tutaj odbiorcami usługi, za którą płacą. Popyt na nią zwiększa zapotrzebowanie, co jednocześnie pobudza rozwój piątego sektora gospodarki, w którym znajdują się edukacja i kształcenie.
2. Drugi aspekt produktywności uczestników UTW odwołuje się do samorozwoju i zwiększania mobilności osób starszych w celu podejmowania inicjatyw w środowisku lokalnym i zrzeszania się, co sprzyja kreowaniu przestrzeni przyjaznej seniorom. Dzięki rozbudzonej świadomości osoby starsze są w stanie realizować zadania mające na celu podnoszenie jakości ich życia zarówno w wymiarze indywidualnym, jak i zbiorowym. Rozbudzanie świadomości seniorów na temat ich praw oraz możliwości tworzenia przyjaznych im miejsc jest bardzo istotne. Jak pisze Norbert Pikuła:

Współczesny senior potrafi samodzielnie kształtować własną przestrzeń życiową, a tym samym stawać się nieodzownym elementem kultury, która pomimo iż nastawiona jest na życie w ciągłym biegu, musi stopniowo „zwalniać”, ponieważ w niedalekiej przyszłości w większości będzie ona kształtowana przez ludzi starych. Biorąc pod uwagę prognozy demograficzne oraz zwiększającą się świadomość i zaangażowanie seniorów w życie społeczne, można stwierdzić, iż osoby starsze sukcesywnie stają się liderami oraz kreatorami otoczenia, w którym żyją²⁸.

Liderstwo seniorów, o którym wspomina autor, jest możliwe do realizowania właśnie przez uczestnictwo w UTW, klubach seniora lub innych placówkach, których adresatami są osoby starsze.

²⁶ D. Jachimowicz, W. Nalepa, *Tworzenie Uniwersytetu Trzeciego Wieku krok po kroku*, Nowy Sącz: Ogólnopolska Federacja Uniwersytetów Trzeciego Wieku 2012, s. 9.

²⁷ Założenia Długofalowej Polityki Senioralnej w Polsce na lata 2014–2020, M.P. z 2014 r., poz. 118, s. 35.

²⁸ N.G. Pikuła, *The Seniors: Creators and Leaders of Contemporary Culture*, „Pedagogy – Bulgarian Journal of Education Research and Practice” 2014, no. 1, s. 100.

Udział w klubach seniora, ośrodkach wsparcia oraz innych placówkach ukierunkowanych na człowieka starszego i jego rozwój

Wraz z zwiększającą się liczbą osób starszych w ogólnej strukturze ludności wzrosło zapotrzebowanie na placówki, które w środowisku lokalnym będą podejmować zadania związane z szeroko definiowaną aktywnością ludzi w podeszłym wieku. Wskutek funkcjonowania tego typu instytucji możliwe staje się podejmowanie działań mających na celu integrację wewnątrzpokoleniową oraz międzypokoleniową. W ramach uczestnictwa jednostki podejmują różnego rodzaju formy aktywności kulturowej, fizycznej i psychicznej, które są dostosowane do indywidualnych możliwości i predyspozycji. Agata Chabior wskazuje, że przez zaangażowanie w szeroko definiowaną aktywność ludzi starszych zostają wypełnione istotne funkcje, które sprzyjają lepszej adaptacji do starości. Autorka do funkcji tych zalicza:

- funkcję adaptacyjną,
- funkcję integracyjną,
- funkcję kompensacyjną,
- funkcję kształcącą,
- funkcję rekreacyjno-rozrywkową,
- funkcję psycho-higieniczną,
- funkcję prestiżową²⁹.

Spełnianie tych funkcji pozwala również na odczuwanie zadowolenia i satysfakcji z dotychczasowego życia, a tym samym generuje odczuwanie dobrostanu psychospołecznego.

Ważnym aspektem funkcjonowania tego typu placówek dotyczącym produktywności są zwiększające się mobilność i zaradność seniorów. Podejmują oni samodzielnie decyzję o „powołaniu do życia” organizacji, która będzie się koncentrować na potrzebach najstarszej generacji. Produktywność jednostek w kontekście ich uczestnictwa w placówkach o charakterze rozwojowo-pomocowym uwidacznia się we wszystkich działaniach, które podejmowane są przez organizacje i uczestników na rzecz środowiska lokalnego. Chodzi tutaj o projekty socjalne, organizowane spotkania okolicznościowe, wystawy prac seniorów, kiermasze i spotkania świąteczne. Produktywność można utożsamiać z akcjami, które z jednej strony mają na celu integrację ludzi starszych z ich środowiskiem zamieszkania, z drugiej zaś konstruktywnie wpływają na wszystkie grupy wiekowe znajdujące się w tej społeczności.

²⁹ Zob. A. Chabior, *Aktywizacja i aktywność ludzi w okresie późnej dorosłości*, Kielce: Wszechnica Świętokrzyska 2011, s. 71.

Aktywność na polu rodzinnym

Ten aspekt rozpatrywania produktywności emerytów wiąże się z ich zaangażowaniem w życie rodzinne, np. przez opiekę nad wnukami. Babcie i dziadkowie chętnie zajmują się opieką nad najmłodszym pokoleniem w rodzinie. Przez udział w procesie wychowania wnucząt stają się przekazicielami wartości oraz tradycji rodzinnych. Kwestia ta nabiera szczególnego znaczenia obecnie, kiedy mamy do czynienia z zanikaniem pewnych funkcji rodziny, szczególnie jeśli chodzi o funkcję religijną. Seniorzy stają się gwarantem wartości moralnych i kulturowych.

Pomimo że dla wielu osób dziadkowie, którzy poświęcają się opiece nad wnukami, nie są produktywni, to właśnie dzięki ich poświęceniu rodzice mogą wrócić do pracy bez obciążania budżetu rodzinnego wydatkami związanymi z wynajmowaniem niani czy też opiekunki. Produktywność seniorów w kontekście życia rodzinnego jest trudna do jednoznacznego zdefiniowania, ponieważ każda rodzina ma swoją specyfikę, która określa rolę i wpływ najstarszego pokolenia na życie rodzinne.

Podsumowanie

Zmieniająca się struktura wiekowa w społeczeństwie polskim implikuje liczne zmiany w różnych obszarach życia. W skali państwowej wiele mówi się o ekonomicznych konsekwencjach dezaktywizacji zawodowej osób starszych, podkreślając, że emeryci są nieproduktywni. Wąskie ujęcie produktywności seniorów ogranicza się jedynie do rynku pracy. To ograniczone spojrzenie sprawia, że status społeczny emeryta w Polsce stoi na niskim poziomie. Stereotypowa wizja starości, która jawi się jako kłeska, zubożenie i malkontentstwo, nie napawa optymizmem młodszych pokoleń.

W dobie „siewiejących społeczeństw” istotne staje się, aby na produktywność osób starszych patrzeć przez pryzmat nie tylko ekonomiczny, lecz również socjologiczny i psychologiczny. Takie podejście waloryzuje starość i współczesnego starszego człowieka, który znacznie różni się od emeryta sprzed 30–40 lat. Horyzontalne postrzeganie produktywności pozwala stwierdzić, że nie tylko osoby czynne zawodowo są produktywne i wnoszą kapitał pozwalający na budowanie społeczeństwa opartego na partycypacji.

Streszczenie

W artykule omówiono zagadnienia związane z produktywnością ludzi starszych. Niski odsetek osób powyżej 55. roku życia na rynku pracy wynika z negatywnego postrzegania tej grupy wiekowej przez społeczeństwo oraz jej słabej pozycji w ogólnej strukturze społecznej. Celem artykułu jest wskazanie szerszego podejścia do kwestii związanych z produktywnością osób starszych, która nie może być zawężana do zatrudnienia i czynności zawodowej.

Słowa kluczowe: starzenie się społeczeństw, emeryt, produktywność, pozycja ludzi starszych w Polsce.

Summary

The article discusses issues related to the productivity of older people. The low proportion of people over 55 years in the labor market that the group is negatively perceived by the public. The purpose of this article is an indication of a broader approach which promotes productivity indexation of old age.

Keywords: aging societies, a pensioner, productivity, the position of the elderly in Poland.

Bibliografia

- Białożył K., *Aktywność zawodowa kobiet po 50. roku życia w Polsce*, „Labor et Educatio” 2013, nr 1.
- Białożył K., *pozytywny obraz własnej starości i jego wpływ na społeczne funkcjonowanie seniorów*, w: *Inkluzja społeczna jako remedium pedagogiczne w dobie kryzysu*, red. L. Pytko, T. Zacharuk, E. Jówko, Siedlce: Wyd. UPH 2014.
- Broniecka P., *Prawne aspekty działalności wolontariackiej*, w: *Wolontariat jako działanie prospołeczne w obszarze pomocy społecznej i pracy socjalnej*, red. B. Matyjas, Kielce: Apla 2009.
- Chabior A., *Aktywizacja i aktywność ludzi w okresie późnej dorosłości*, Kielce: Wszechnica Świętokrzyska 2011.
- Fabiś A., Kędzierska S., *Wolontariat hospicyjny seniorów*, w: *Aktywność społeczna, kulturalna i oświatowa seniorów*, red. A. Fabiś, Bielsko-Biała: Biblioteka Gerontologii Społecznej 2008.

- Gęsicka G., *Bezrobocie i niska aktywność zawodowa w grupie osób 50+ wymaga działań i przemyślanych strategii*, w: *Rynek pracy a osoby bezrobotne 50+. Bariery i szanse*, red. J. Tokarz, Warszawa: Akademia Rozwoju Filantropii w Polsce 2007.
- Jachimowicz D., Nalepa W., *Tworzenie Uniwersytetu Trzeciego Wieku krok po kroku*, Nowy Sącz: Ogólnopolska Federacja Uniwersytetów Trzeciego Wieku 2012.
- Jaroszewska-Ignatowska I., *Dyskryminacja osób starszych ze względu na wiek na rynku pracy*, w: *Stop dyskryminacji ze względu na wiek*, red. B. Tokarz, Warszawa: Akademia Rozwoju Filantropii w Polsce 2005.
- Kałuża-Kopias D., *Osoby po pięćdziesiątym roku życia jako grupa w szczególnej sytuacji na rynku pracy*, w: *Zagrożenia człowieczeństwa*, t. 2, red. E. Kantowicz, G. Orzechowska, Kraków: Impuls 2012.
- Kijak R.J., Szarota Z., *Starość między diagnozą a działaniem*, Warszawa: Centrum Rozwoju Zasobów Ludzkich 2013.
- Krzyżowski Ł., Kowalik W., Suwada K., Pawlina A., *Młodzi emeryci w Polsce. Między biernością a aktywnością*, Warszawa: Scholar 2014.
- Ludność. Stan i struktura w przekroju terytorialnym. Stan w dniu 30 VI 2013 r.*, Warszawa: GUS 2013, http://stat.gov.pl/cps/rde/xbcr/gus/L_ludnosc_stan_struktura_30-06-2013.pdf [dostęp: 14.11.2014].
- Pazdarski F., Sobieska-Peszko P., *Wolontariat osób dojrzałych w Polsce – ekspertyza dla Ministerstwa Pracy i Polityki Społecznej*, http://www.pozytek.gov.pl/files/pozytek/PO%20FIO/Wolontariat_osob_dojrzalych-ekspertyzawww.pdf [dostęp: 14.11.2014].
- Pikuła N., *Aktualna sytuacja i tendencja zmian w rodzinie XXI wieku*, w: *Wybrane zagadnienia pedagogiki rodziny*, red. A. Błasiak, E. Dybowska, Kraków: WAM 2010.
- Pikuła N., *Senior w przestrzeni społecznej*, Warszawa: Borgis 2013.
- Pikuła N.G., *The Seniors: Creators and Leaders of Contemporary Culture*, „Pedagogy – Bulgarian Journal of Education Research and Practice” 2014, no. 1.
- Podstawowe informacje o rozwoju demograficznym Polski do 2012 roku*, Warszawa: GUS 2013, http://stat.gov.pl/cps/rde/xbcr/gus/L_podst_inf_o_rozwoju_dem_pl_do_2012.pdf [dostęp: 12.09.2014].
- Prognoza ludności na lata 2003–2030*, 22.03.2004, <http://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/ludnosc/prognoza-ludnosc/prognoza-ludnosc-na-lata-2003-2030,1,2.html>, GUS [dostęp: 14.11.2014].
- Program Solidarność pokoleń. Działania dla zwiększenia aktywności zawodowej osób w wieku 50+, M.P. z 2014 r., poz. 115.
- Przechodzeń A., *Człowiek XXI wieku*, „Wprost” 1999, nr 46, <http://www.wprost.pl/ar/7206/Czlowiek-XXI-wieku> [dostęp: 14.11.2014].
- Schimanek T., *Sytuacja osób powyżej 50-tego roku życia na rynku pracy oraz rola organizacji pozarządowych świadczących usługi rynku pracy skierowane do tych osób*, Warszawa: Fundacja Inicjatyw Społeczno-Ekonomicznych 2006.
- Trafiałek E., *Polityka społeczno-gospodarcza. Wybrane problemy i zadania*, Katowice: Śląsk 2012.
- Trwanie życia w 2012 roku*, Warszawa: GUS 2013, http://stat.gov.pl/cps/rde/xbcr/gus/LUD_trwanie_zycia_2012.pdf [dostęp: 15.11.2014].
- Uzar K., *Wychowanie w perspektywie starości, personalistyczne podstawy geragogiki*, Lublin: Wyd. KUL 2011.

Wachowniak A., Hałas M., *Studenci wrzesińskiego uniwersytetu trzeciego wieku a jakość życia seniorów*, w: *Socjologia starości*, red. J. Mucha, Ł. Krzyżowski, Kraków: Wyd. AGH 2011.
Założenia Długofalowej Polityki Senioralnej w Polsce na lata 2014–2020, M.P. z 2014 r., poz. 118.